

ks. Wojciech Mleczko CR¹

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wkład ks. Aleksandra Jełowickiego CR w dzieło formacji duchowieństwa

Ksiądz Aleksander Jełowicki CR (1804–1877) był utalentowanym kaznodzieją, autorem, tłumaczem i wydawcą licznych dzieł religijnych w Paryżu, a także pierwszym i wieloletnim rektorem Polskiej Misji Katolickiej we Francji. Miał także swój wkład w dzieło formacji duchowieństwa, co w dotychczasowych pracach jemu poświęconych nie zostało wystarczająco podkreślone². Wybitny zmartwychwstańca, wierny uczeń sługi Bożego Bogdana Jańskiego, na wiele sposobów przyczynił się do formacji duchowieństwa: pracując na rzecz instytucji formacyjnych, pomagając kapłanom po powstaniu styczniowym, a także poprzez wydawane dzieła religijne. Uwadze badacza nie mogą ujsć także listy ks. Aleksandra podejmujące zagadnienie rozeznania powołania, formacji seminaryjnej oraz życia i posługi duszpasterza.

Ks. dr Wojciech Mleczko CR (ur. 1980) – członek Międzynarodowej Komisji Studiów Zmartwychwstańców, redaktor naczelny „Zeszytów Historyczno-Teologicznych. Rocznika Zmartwychwstańców”. Autor artykułów na temat duchowości i myśli pedagogicznej zmartwychwstańców; redaktor tekstów źródłowych z ww. obszaru tematycznego. Ostatnia publikacja: *Nauka i świętość. Formacja kapłańska w myśli i działalności zmartwychwstańców*, Kraków 2014.

² Por. np. J. Klechta, *Powstańca, tułacz, kapłan. Ks. Aleksander Jełowicki (1804–1877) pierwszy rektor Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, Paryż 2004.

1. Uczeń sługi Bożego Bogdana Jańskiego

Po powstaniu listopadowym Aleksander Jełowicki przybył do Paryża i został wydawcą dzieł Adama Mickiewicza i innych. W 1838 roku wstąpił do Domku Jańskiego przy paryskiej rue Vavin 13, w której mieszkali kandydaci sposobiący się na księży³. Rozeznając powołanie, zaczął uczęszczać do Collège Stanislas, a w 1839 roku (wraz z Marianem Kamockim) przeniósł się do seminarium duchownego w Wersalu. 18 grudnia 1841 roku przyjął święcenia kapłańskie, a 28 września 1843 roku wstąpił w Rzymie do Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego. Po śmierci został pochowany na cmentarzu św. Wawrzyńca (Campo Verano) w grobowcu zgromadzenia⁴.

Wydaje się, że imperatyw pracy nad formacją duchową i intelektualną kapłanów oraz kandydatów do prezbiteratu ks. Jełowicki przejął od sługi Bożego Bogdana Jańskiego (1807–1840), pod którego wpływem był nie tylko w czasie przebywania w jego wspólnocie. Jański, jak pisał Jan Koźmian, „z miłości dla Boga i dla kraju powziął myśl wielką – rozbudzenia życia chrześcijańskiego w duchowieństwie polskim”⁵. Środkiem do realizacji tak postawionego celu miała być stosowna formacja kapłanów. Jański pragnął, aby księża prezentowali wysoki poziom duchowy i intelektualny oraz byli otwarci na nowe formy duszpasterzowania w świecie⁶.

Por. B. Jański, *Dziennik (1830–1839)*, odczytał z autografu i oprac. A. Jastrzębski, Rzym 2000, s. 519, 619; B. Jański, List do A. Jabłońskiego z 7 września 1838, 8651, cyt. za: B. Jański, *Dziennik...*, dz. cyt., s. 582 (przypis 1548); B. Micewski, *Współcześni o Jańskim*, Kraków 2000, s. 18, 107.

⁴ Zob. B. Micewski, *Jełowicki Aleksander CR*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, pod red. S. Wielgusa, Lublin 1997, kol. 1165; K. Górski, *Zarys dziejów katolicyzmu polskiego*, Toruń 2008, s. 390.

⁵ J. Koźmian, *Emigracja polska wobec Boga i narodu przez W. Wielogłowskiego*, „Przegląd Poznański” (1848) 7, s. 264.

⁶ Zob. J. Iwicki, *Charyzmat Zmartwychwstańców. Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, t. I (1836–1886), przy współpracy J. Wahla, tłum. J. Zagórski, Katowice 1990, s. 59, 99; B. Micewski, *Bogdan Jański założyciel zmartwychwstańców 1807–1840*, Warszawa 1983, s. 264; B. Micewski, *Pedagogiczna działalność Bogdana Jańskiego*, „Zarządzanie i Edukacja” 2 (2001), s. 116.

2. Praca na rzecz instytucji formacyjnych

W życiorysie ks. Aleksandra Jełowickiego CR można dostrzec jego troskę o założenie i funkcjonowanie takich instytucji formujących kapłanów jak Kolegium Greckie i Kolegium Polskie w Rzymie.

Kolegium Greckie zostało założone przez papieża Grzegorza XIII w 1577 roku, jednakże zostało zamknięte w czasie rewolucji francuskiej⁷. Za pontyfikatu Grzegorza XVI (1831–1846) Kolegium Greckie zostało formalnie ponownie otwarte. Stało się to na skutek usilnych starań zmartwychwstańców. Otwarcia dokonał ks. Jełowicki 21 listopada 1845 roku, który został także spowiednikiem i ojcem duchownym kleryków⁸. W liście do ks. Kajsiewicza tak opisywał to wydarzenie:

Dnia 21-go b.m. w święto Ofiarowania N. Panny otworzyliśmy Kolegium Greko-Ruteńskie. Ja czyniłem obłóczyny, to jest wkładałem publicznie suknie księże na młodzież naszą, w liczbie siedmiu, z diecezji lwowskiej i przemyskiej, w obecności Polaków, w Rzymie znajdujących się. Potem przemówiłem po polsku, wychwalając miłosierdzie Boże nad grzesznikiem, którego przybiera w najprzedniejszą suknię i Opatrzność Chrystusa Pana nad Kościołem unickim z jednej strony prześladowanym, a z drugiej dźwigającym się opieką Namiestnika Chrystusowego [...]. Arcybiskup grecki z rektorem Kollegium Greko-Ruteńskiego, czytam Rusińskiego, posługiwał mi przy tym obrzędzie, którego dopełniłem jako ojciec duchowny tej młodzi. [...] Tymczasem arcybiskup Brunelli prosił mnie o to, abym był ich spowiednikiem i nauczycielem w duchowości⁹.

Kolegium było przeznaczone szczególnie dla kandydatów z diecezji galicyjskich. Klerycy odbywali tam studia pod kierunkiem duchowieństwa diecezjalnego. Wobec kontestacji biskupów unickich w Galicji, jak i rodziców młodzieży zakład ten został ostatecznie przyłączony do placówek Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Również posługa ks. Aleksandra jako spowiednika i ojca duchownego w tym miejscu nie trwała długo¹⁰.

Por. Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale, *Oriente cattolico. Cenni storici e statistiche*, Vaticano 1962, s. 480–482; P. Janowski, *Kolegium św. Atanazego, Pontificio Collegio Greco*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. A. Bednarek i in., Lublin 2002, kol. 329–330.

⁸ Zob. J. Iwicki, *Charyzmat...*, dz. cyt., s. 720; A. Lechert, List do W. Kalinki z 6 sierpnia 1886, Archiwum Zgromadzenia Zmartwychwstańców w Rzymie, sygn. 37215 (rkps).

⁹ A. Jełowicki, List do H. Kajsiewicza z 28 listopada 1845, [w:] P. Smolikowski, *Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, t. IV, Kraków 1896, s. 266–267.

¹⁰ Zob. M. Traczyński, *Zmartwychwstańcy w służbie Stolicy Apostolskiej*, [w:] *Zmartwychwstańcy w dziejach Kościoła i narodu*, red. Z. Zieliński, Katowice 1990, s. 130–131.

Kilka lat później, z końcem 1850 roku, ks. Jełowicki poddał myśl utworzenia kolegium polsko-ruskiego. Specjalną notę do papieża w tej sprawie przygotował ks. Piotr Semenenko CR. Pomysł ten nie wyszedł poza fazę wstępnych rozmów¹¹.

Z kolei w latach sześćdziesiątych XIX wieku rektor Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu wydatnie przyczynił się do otwarcia Kolegium Polskiego w Rzymie. Otóż podstawowym funduszem pozwalającym na zainicjowanie działalności kolegium stała się kwota 100 tys. franków zebranych przez ks. Jełowickiego. Ta suma została zebrana na budowę kościoła polskiego w Paryżu, jednakże za pozwoleniem papieża Piusa IX oraz wybitniejszych ofiarodawców pieniądze te zostały przekazane na Kolegium Polskie¹². Dziękując za przekazaną kwotę, kard. Giuseppe Milesi Pironi Ferretti, protektor Kolegium, napisał:

Zechciej przeto, Ojcie Przewielebny, przyjąć zapewnienie najwyższego mego zadowolenia za to wszystko, coś uczynił na korzyść Instytucji tak pożytecznej Narodowi Polskiemu [...]. To Papieżkie Kollegium Polskie na zawsze pomnem będzie dobrodziejstwa wyświadczonego mu przez Ciebie, Ojcie Przewielebny, bo zajmujesz piękne miejsce w rządzie tych, co dobroczynnem współdziałaniem swoim przyczynili się do jego utrwalenia¹³.

3. Pomoc kapłanom po powstaniu styczniowym

Innym narzędziem kształtowania duchowieństwa była pomoc udzielana przez zmartwychwstańców kapłanom po powstaniu styczniowym. Ponieważ niektórzy księża czynnie (nawet z bronią w ręku) uczestniczyli w powstaniu przeciwko zaborcy rosyjskiemu (1863), po jego upadku byli zmuszeni emigro-

Zob. P. Smolikowski, *Historia Kolegium Polskiego w Rzymie*, Kraków 1896, s. 6–10.

Por. A. Jełowicki, *List do Jego Świątobliwości Piusa IX, proszący o upoważnienie ofiarowania Mu, na Seminarium Polskie w Rzymie, składki zebranej na zbudowanie kościoła polskiego w Rzymie, i re-skrypt Ojca Świętego*, [w:] A. Jełowicki, *Kazania o świętych Polskich i o Królowej Korony Polskiej*, Berlin 1869, s. 669–671; A. Jełowicki, *List do Jego Świątobliwości Piusa IX, proszący o szczególne błogosławieństwo Apostolskie dla obecnych i przyszłych dobrodziejów Seminarium Polskiego w Rzymie, i łaskawy na to Jego Świątobliwości Reskrypt*, [w:] A. Jełowicki, *Kazania o świętych Polskich...*, dz. cyt., s. 671–672.

¹³ *List Kardynała Milesi, Protektora Seminarium Polskiego w Rzymie, do Xiędza Alexandra Jełowickiego, dający mu zakwitowanie z pieniędzy przez niego na zbudowanie w Paryżu kościoła polskiego uzbieranych, a przez Ojca Świętego na założenie Seminarium Polskiego w Rzymie przyjętych*, [w:] A. Jełowicki, *Kazania o świętych Polskich...*, dz. cyt., s. 676–677.

wać do Francji. Wielu z tych księży należało do tajnych stowarzyszeń, m.in. masonerii, a także miało bardzo słabe przygotowanie teologiczne¹⁴. Tacy kapłani zazwyczaj odbywali swe rekolekcje pod kierunkiem ks. Jełowickiego. Paryska kuria diecezjalna polegała na rekomendacjach ks. Aleksandra przy rozdziale pracy dla takich polskich księży. Rektor misji wspominał tamte chwile w liście do ks. Kajsiewicza (Paryż, 25 czerwca 1869):

Z powodu zapytania najmilszego Ojca zabieram się do skreślenia po krotce stosunku mojego z księżmi polskimi, których nam ostatnie powstanie naprowadziło do Francji, zwłaszcza do Paryża; gdzie jako Przełożony misji polskiej spełniałem względem nich posługi wywołane ich potrzebami, obowiązkiem miłości bliźniego, i wolą najwyraźniejszą Arcybiskupa paryzkiego. [...]

Przyjmowałem ich z równym uczuciem braterstwa. Celki się nasze dla nich rozszerzyły, po dwóch ich mieszcząc, stół nasz był ich stołem, i za łaską Bożą znaleźli u nas nie tylko pożywienie i odzienie, ale i pomoc duchowną, wspólnie się z nami modląc, rozmyślając w godzinach właściwych, i ukrzepiając się czytaniem duchownym i rachunkiem sumienia, według obyczaju właściwego pobożnym kapłanom. Szło mi o to, aby tych kochanych braci, z obozowej kurzawy otrzepawszy, do spokojnej przy ołtarzu służby przysposobić. I skoro którzy przy tych ćwiczeniach duchownych skupwszy ducha odbyli spowiedź świętą, uzyskiwałem dla nich w arcybiskupstwie pozwolenie do odprawiania Mszy św., i stosowne przy kościołach paryzkich lub na prowincji umieszczenia z dostatecznym wynagrodzeniem. Tym sposobem do połowy maja 1864 roku umieściłem już był szczęśliwie około dwudziestu. I była między nami doskonała zgoda¹⁵.

Niestety z czasem atmosfera się pogorszyła. Stało się tak z powodu postawy kolejnych księży-powstańców przybywających do Paryża, a pomimo dobrych chęci ks. Jełowickiego. Sytuacja uległa jeszcze pogorszeniu po związaniu w październiku 1864 roku Stowarzyszenia Kapłanów Polskich na Emigracji¹⁶. Księża ci odznaczali się nieposłuszeństwem wobec władz kościelnych i wrogością wobec zmartwychwstańców¹⁷.

¹⁴ O sytuacji polskich kapłanów powstańców z 1863 roku i reakcji Stolicy Apostolskiej zob. K. Lis, *Pius IX a Polska w dobie powstania styczniowego*, Lublin 1996, s. 171–205.

¹⁵ Za: H. Kajsiewicz, *Pamiętnik o początkach Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, [w:] H. Kajsiewicz, *Pisma*, t. III, Berlin–Kraków 1872, s. 501–502.

¹⁶ Zob. E. Niebelski, *Stowarzyszenie Kapłanów Polskich we Francji po 1863 roku*, [w:] *Emigracja postyczniowa 1863 roku*, red. E. Niebelski, Lublin 2010, s. 57–84.

¹⁷ Por. H. Kajsiewicz, *Pamiętnik...*, dz. cyt., s. 505; zob. także 16-stronicową broszurkę *Ostrzeżenie Duchowieństwa oraz obywateli polskich w Galicyi przez Stowarzyszenie kapłanów polskich w Emigracyi*, Paryż, dnia 1 grudnia 1868, podpisaną przez ks. Ludwika Krzemińskiego,

Pomimo kontrowersji nie można odmówić pozytywnych cech posłudze ks. Jełowickiego. Dodajmy, że kilku spośród księży emigrantów zdecydowało się dołączyć do Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego. Byli to: Karol Szymon Kobrzyński (1834–1905), Jan Wołowski (1839–1884), Wincenty Barzyński (1838–1899), Adolf Bakanowski (1840–1916), Szymon Wieczorek (1834–1901) oraz kleryk Łukasz Wronowski (1839–1902)¹⁸.

4. Wydawnictwo dzieł religijnych

Wielki wpływ na duchowieństwo (a także świeckich) wywarł ks. Jełowicki poprzez założone w Paryżu katolickie wydawnictwo i księgarnię. Ogłosił drukiem cały szereg klasycznych dzieł literatury religijnej, a także katechizmów, modlitewników, poradników, słowników i poezji, w tym wiele cennych tłumaczeń (także Pisma Świętego Nowego Testamentu). Tym samym zaczął wypełniać braki w polskojęzycznym piśmiennictwie z tego zakresu tematycznego. Już w 1849 roku ks. Kajsiewicz pisał do Jana Koźmiana: „Pocieszające, że w kraju nasze książki duchowe bardzo rozkupują i przedrukowują”¹⁹. Najlepszy polski przekład tej doby, *O naśladowaniu Chrystusa* Tomasza á Kempis, wyszedł właśnie spod pióra Jełowickiego²⁰ (do roku 1944 doczekał się 24 wydań)²¹. W niespełna 30 lat około 60 tego rodzaju dzieł i książeczek „wydała ta inicjatywa pierwszych zmartwychwstańców”²². Rozchodziły się one nie tylko wśród emigrantów, ale także wśród rodaków w trzech zaborach. Docierały także do Ameryki i na Sybir²³. Oto „spis książek do pobożności wiodących

ks. Wincentego Trockiego, ks. Władysława Dębskiego, ks. Wawrzyńca Centta, ks. Tadeusza Stodulskiego – Archiwum Zgromadzenia Zmartwychwstańców w Rzymie, sygn. 66084.

¹⁸ Zob. J. Iwicki, *Charyzmat...*, dz. cyt., s. 203; H. Kajsiewicz, *Pamiętnik...*, dz. cyt., s. 501–513.

H. Kajsiewicz, List do J. Koźmiana z 21 listopada 1849, [w:] H. Kajsiewicz, *Listy*, t. IV, Rzym 2005, s. 120.

²⁰ Zob. J. Starnawski, *Nurt katolicki w literaturze*, [w:] *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, cz. II, red. M. Rechowicz, Lublin 1969, s. 238.

²¹ Por. B. Micewski, *Jełowicki Aleksander CR*, dz. cyt., kol. 1165.

W. Kwiatkowski, *Co nam daje religia i Kościół. Dziełko wydane z okazji stułetniej rocznicy śmierci Bogdana Jańskiego, wraz z krótkim jego życiorysem i myślami wyjętymi z pism jego*, Albano 1940, s. 7; por. J. Klechta, *Powstaniec, tulacz, kapłan...*, dz. cyt., s. 123.

²³ Zob. A. Kardaś, *Droga charyzmatyczna Hieronima Kajsiewicza*, Kraków 2006, s. 229.

wydanych przez księdza Aleksandra Jełowickiego”, stanowiących zarazem „biblioteczkę duchowną X. A. Jełowickiego” z jego własnym objaśnieniem (w porządku alfabetycznym):

1. *Droga krzyżowa* św. Leonarda da Porto Maurizio, tłumaczenie X. A. J. z obrazkami;
2. *Filotea, czyli Droga do życia pobożnego* św. Franciszka Salezego, tłumaczenie X. A. J. (jest to arcydzieło św. Franciszka Salezego, służące ku uświęceniu ludzi wszelkiego stanu, zwłaszcza zaś żyjących wśród świata. Z ryciną Świętego i na pięknym papierze);
3. *Katechizm mniejszy* Wielebnego Kardynała Bellarmina, tłumaczenie X. A. J.;
4. *Katechizm większy* Wielebnego Kardynała Bellarmina, tłumaczenie X. A. J., (Oba te katechizmy wydałem w polskim przekładzie w Rzymie z rozkazu papieża Grzegorza XVI);
5. *Katechizm i książka do nabożeństwa* (w skład tego dziełka wchodzi *Katechizm pośredni* ułożony w Rzymie z rozkazu Piusa IX do pośredniczenia między dwoma katechizmami poprzednimi i książka do nabożeństwa, ułożona przeze mnie do podręcznego użycia);
6. *Kazania o świętych polskich i o Królowej Korony Polskiej, tudzież nauki przedślubne, mowy pogrzebowe i kazania przygodne* księdza Aleksandra Jełowickiego, poprzedzone listami Ojca Świętego Piusa IX, a zakończone dokumentami odnoszącymi się do założenia seminarium polskiego w Rzymie i nauką o roztropności chrześcijańskiej św. Wincentego à Paulo;
7. *Korona Męki Pańskiej* (książkę tę poczynają *Rozmyślenia* króla Stanisława Leszczyńskiego, dopełnione rozmyślaniami ułożonymi z dzieł św. Alfonsa Liguoriego, a kończą modlitwy z dzieł tegoż Świętego wyjęte przez M. J. Książkę tę starannie przejrzałem);
8. *Listy duchowne* X. A. J. z przydatkiem maksym św. Ignacego i mowy pogrzebowej o. Ventury na cześć Daniela O’Connella;
9. *Miesiąc Maryi* (są to rozmyślenia obszerniejsze na każdy dzień miesiąca, a przy tym na każde z cenniejszych świąt N. Panny, z Pisma Świętego i z Ojców Kościoła utworzone);
10. *Nabożeństwo codzienne odpustowe*, tłumaczone przez X. A. J.;
11. *Naśladowanie Jezusa Chrystusa* (jest to najznakomitsza z książek duchownych i najpełniejsza pociechy, namaszczenia i światła dla dusz wszelkiego stanu), tłumaczenie X. A. J.;
12. *Nowenny do Najświętszej Panny* odpustami nadane, tłumaczone przez X. A. J.;
13. *Rok Chrystusowy* (są to rozmyślenia treściwe na każdy dzień roku, ułożone przez księdza Avancina ze słów i ze szczegółów życia Pana naszego Jezusa Chrystusa, dające poznać przykłady i naukę Jego, a tym samym nauczające cnót wszystkich), tłumaczenie X. A. J.;
14. *Św. Ignacego Ćwiczenia duchowne, czyli rekolekcje*, ułożone przez X. Belleciusza, a przetłumaczone przez X. A. J. (jest to książka wielkiej wagi w życiu każdego człowieka, chcącego przede wszystkim zbawić duszę swoją);
15. *Walka duchowna* przez X. Scupoli, tłumaczona przez X. A. J. (użyteczna wszystkim do zwyciężania siebie, a tym samym i świata, i czarta);

16. *Wianek duchowny* napisany w pięciu oddziałach przez X. A. J.: 1. zawierający krótki wykład nauki chrześcijańskiej, 2. zawierający nabożeństwo co najpotrzebniejsze, 3. zawierający pobudkę do życia chrześcijańskiego (zawierająca objaśnienia i rady o rozmaitych nabożeństwach), 4. zawierający skarb modlitw odpustowych (jest to książka do nabożeństwa ułożona z samych modlitw udarowanych odpustami, a mogących służyć na wszystkie przygody), 5. zawierający Listy i Ewangelie na niedziele i święta całego roku, na wszystkie dni Wielkiego Postu i na msze przygodne, z przydaniem pod każdą ewangelią modlitwy kościelnej tłumaczenia X. A. J.;
17. *Żywot Pana naszego Jezusa Chrystusa i Dzieje Apostolskie*, przez księdza de Ligny (znakomite to dzieło na tle Ewangelistów osnowane), tłumaczony z francuskiego, wydany przez X. A. J.;
18. *Katechizm Historii Świętej Starego i Nowego Testamentu*, napisany przez X. A. J. (zapowiedź wydania)²⁴.

Spośród tych publikacji warto bliżej przyjrzeć się chociaż kilku. Alojzego Belleciosa *Św. Ignacego ćwiczenia duchowne, czyli rekolekcje* (przerobione i pomnożone tłumaczenie) doczekało się w latach 1851–1914 aż 32 wydań w Berlinie, Warszawie, Lwowie, Mikołowie i Krakowie. Z kolei tłumaczenie *Roku Chrystusowego, czyli Rozmyślań na każdy dzień roku o życiu i nauce Pana naszego Jezusa Chrystusa* Mikołaja Avanciniego (1611–1686) ukazało się staraniem ks. Jełowickiego w Paryżu w 1850 roku. Do 1929 roku opublikowano tę książkę jeszcze 11 razy w Berlinie, Warszawie, Krakowie i Lwowie²⁵. Arcybiskup Leon Przyłuski, udzielając *imprimatur* do pierwszego wydania, pisał, że jest to dzieło wielce pożyteczne dla rozwoju duchowego, a także „zawiera w sobie wiele ustępów przydatnych dla kaznodziejów i spowiedników” i poleca kapłanom upowszechnienie tej pozycji²⁶. W tym dziele znajdują się także specjalne rozmyślenia dla kapłanów.

W bibliotece przekładów pióra o Aleksandra znajdują się także takie klasyki literatury ascetycznej, jak *Walka duchowa* Wawrzyńca Scupolego (Kraków

Wykaz opracowano na podstawie: A. Jełowicki, *Kazania o świętych polskich i o Królowej Korony Polskiej tudzież nauki przedślubne, mowy pogrzebowe i kazania przygodne...*, Berlin 1869, s. 683–684, oraz A. Jełowicki, *Spis wyrozumowany mojej biblioteczki duchownej*, [w:] tegoż, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 341, 561–562. Zob. także: H. Kajsiewicz, *Zgromadzenie Zmartwychwstania Pańskiego*, „Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu” 1867, s. XXIX.

²⁵ Por. B. Micewski, *Jełowicki Aleksander CR*, dz. cyt., kol. 1165; B. Micewski, *Jełowicki Aleksander*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 200–203.

²⁶ L. Przyłuski, *Notatka z okazji imprimatur*, Poznań, 26 lutego 1851, [za:] www.ultramontes.pl/avancini_rok_i_1_z_impr.htm (15.10.2013).

1858 i 1882) oraz *Filotea św. Franciszka Salezego* (Paryż 1862, Berlin 1872). Tłumaczenie tego drugiego dzieła wykorzystywane jest do dzisiaj²⁷.

„O. Jełowicki – pisał ks. Hieronim Kajsiewicz – okrom ćwiczeń duchownych i Roku Chrystusowego, wydanych z gorącym zaleceniem księdza arcybiskupa Przyłuskiego, ogłosił swój piękny Miesiąc Maryi, na kilka języków przełożony, [...] i którego dedykacją przyjął łaskawie Ojciec św.”²⁸. Rzeczywiście, dziełko *Miesiąc Maryi czyli Rozmyślania na każdy dzień miesiąca o Jej życiu, chwale i opiece: porządkiem czasu ułożone a do Jej świąt zastosowane* szybko zyskało sobie uznanie (13 wydań w latach 1850–1880), jego przekład na język francuski otrzymał zalecenie dwudziestu kardynałów i biskupów²⁹, a razem z innymi broszurami wydawanymi przez ks. Aleksandra przyczyniło się do spopularyzowania nabożeństwa majowego w Polsce³⁰. W tym dziele pomocny był wielce świecki współpracownik zmartwychwstańców (brat zewnętrzny), onegdaj członek Domku Jańskiego w Paryżu³¹, Walery Wielogłowski (1805–1865), który napisał pierwszą w Polsce książkę na temat nabożeństwa majowego: *Nabożeństwo majowe poświęcone czci Najświętszej Panny Królowej Korony Polskiej* (Wrocław 1849)³². Był to wybitny działacz ludowy i kulturowy w Galicji, a książki religijne wydane przez niego w Krakowie w latach 1850–1865 (blisko 200 utworów) skierowane były do szerokich mas ludowych i duchowieństwa. Księgarnia i Wydawnictwo Dzieł Katolickich Wielogłowskiego dostarczały duchowieństwu parafialnemu dzieła kaznodziejskie, katechizmy, poradniki, utwory teologiczne i filozoficzne³³.

Np. Oficyna Wydawnicza VIATOR, Warszawa 2001 czy Wydawnictwo AA, Kraków 2009.

²⁸ H. Kajsiewicz, *Pamiętnik...*, dz. cyt., s. 471–472.

²⁹ Zob. *Moi de Marie ou meditations*, Paris 1853, wznawiane jeszcze cztery razy. Por. A. Jełowicki, *Spis wyrozumowany mojej biblioteczki duchownej*, dz. cyt., s. 341.

³⁰ Por. *Miesiąc Maryi czyli Rozmyślania na każdy dzień miesiąca o Jej życiu, chwale i opiece: porządkiem czasu ułożone a do Jej świąt zastosowane*, Paryż 1850; broszura: Wrocław 1850; *Wezwanie na nabożeństwa miesiąca Marii... Porządek nabożeństwa majowego*, „Tygodnik Katolicki” 17 (1861), s. 156.

³¹ Zob. J. Kuzicki, *Związki Bogdana Jańskiego z Walerym Wielogłowskim*, [w:] *Rola świeckich w Kościele w świetle spuścizny duchowej Wacława Lipińskiego, Bogdana Jańskiego i współczesnych wyznań. Materiały z polsko-ukraińskiej konferencji naukowej z 15 maja 2007*, red. E. Wilkowski, Chełm 2007, s. 55–68.

³² Por. L. Dębicki, *Portrety i sylwetki z dziewiętnastego stulecia*, Kraków 1895, s. 29–114; J. Kuzicki, *Orężem i pracą. Życie i działalność Walerego Wielogłowskiego (1805–1865)*, Rzeszów 2005, s. 205.

³³ Zob. J. Kuzicki, *Orężem i pracą...*, dz. cyt., s. 188–224, 333–341.

Wracając do Paryża – o znaczeniu istniejących tam wydawnictw i księgarń zmartwychwstańców prowadzonych przez ks. Jełowickiego pisał w 1873 roku o. Hieronim Kajsiewicz CR:

Tymczasem skutkiem częstszych podróży Polaków do Francji, zwłaszcza po wojnie wschodniej, missya paryzka zaczęła także wywierać silniejszy wpływ na kraj; a dopomagało temu rozwinięte na większy rozmiar wydawnictwo dzieł religijnych. Usługi, jakie na tém polu missya paryzka oddała, liczyć się zawsze będą do pierwszych w historii naszego Zgromadzenia. Zamieściliśmy gdzie indziej tytuły około sześćdziesięciu dzieł religijnych przez nas ogłoszonych; w większej części są to dzieła treści religijnej, książki do modlitwy, czytania budujące, rozmyślenia i tym podobne pisma dążące do obudzenia w wiernych życia wewnętrznego. Kto sobie przypomni, jakie to były książki, które nie w jednym miejscu służyły w Polsce ku modlitwie, układane przez ludzi świeckich nie mających pojęcia o liturgii, nieraz nawet przez księgarzy protestanckich lub żydowskich; kto wie, ile w tych książkach było modlitw albo niewłaściwych, albo grzeszących pod względem dobrego smaku i polszczyzny; kto pamięta jaki był niedostatek dzieł lepszej treści ku codziennemu wiernych pożytkowi: ten zrozumie z łatwością wagę i dom wydawnictwa Zgromadzenia. Wszystkie książki i książeczki przez missyą paryzką ogłoszone, tysiącami egzemplarzy rozeszły się i rozchodzą po kraju; można powiedzieć, że na nich się modli dzisiaj większa część Polski. Różnej formy i treści, zastósowane do pojęcia każdego stanu i wieku, zastosowane także do charakteru narodowego, przytém zamknięte ściśle w obrębie modlitw Kościoła, są one czystym i zdrowym dla duszy pokarmem, a przez swe zalety redakcyi i języka są nieraz prawdziwem zbogaceniem naszej literatury. Mało jest dzieł w polském piśmiennictwie, któreby pod względem piękności, czystości, a zarazem dziwnój harmonijności wyrażen i stylu dały się porównać z paryzkim tłumaczeniem *Filotei św. Franciszka Salezego*; a na podobne uznanie zasługuje także tłumaczenie *Naśladowania Jezusa Chrystusa* przez paryzką missyą dokonane³⁴.

Pod względem wydawniczym i redaktorskim ks. Aleksander Jełowicki CR „niewątpliwie prześcignął czasy, w których żył”³⁵. Wydaje się, że jego działalność nie mogła nie docierać do duchowieństwa oraz nie wywierać wpływu na ich duchowość oraz styl posługi kapłańskiej. Pomocne im w tym mogło być oświadczenie samego Jełowickiego, iż wszystkie jego książki „i każdą z osobna, a nawet z nich wyjątki, dla większej Chwały Bożej, każdemu dozwalam przedrukować ile razy zechce”³⁶.

H. Kajsiewicz, *Pamiętnik...*, dz. cyt., s. 479–480.

³⁵ J. Klechta, *Powstaniec, tułacz, kapłan...*, dz. cyt., s. 100.

A. Jełowicki, *Oświadczenie*, Paryż 15 sierpnia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 562.

5. Listy

W jednej z publikacji ks. Aleksandra Jełowickiego, a mianowicie jego *Listach duchownych*, można znaleźć cztery listy, które świadczą o jego trosce o formację kapłanów. List pierwszy³⁷ został skierowany do młodego kapłana, którego powołano do pracy w seminarium, tej „najważniejszej części Winnicy Pańskiej”. Ks. Jełowicki zalecał wychowawcy przede wszystkim pracę nad własnym uświęceniem poprzez głęboką nieufność wobec własnych sił, a „najwyższą ufność w pomoc Bożą”, poprzez pokorną modlitwę i pilność w wykonywaniu wszystkich obowiązków, poprzez umartwianie ciała i ducha oraz pilnowanie „gorącości ducha”, szczególnie dzięki modlitwie serca, czyli rozmyślaniu. Następnie, wychodząc od 1 Tm 4, 12, podał zasady, w jaki sposób młody formator ma zyskiwać szacunek, posłuch i miłość. Główną zasadą jest przykład jego własnego życia, zwłaszcza w kwestii mowy, relacji z innymi, miłości, wiary i czystości. Na koniec podał dokładniejsze wskazówki. Otóż wychowawca ma się starać wpływać na to, aby: 1) „starsi byli szanowani”, 2) „ustawy seminarium były przestrzegane”, 3) odbywano cotygodniową spowiedź, 4) „duch modlitwy panował w Domu Bożym”, 5) „nabożeństwo do Matki Boskiej było między Wami coraz rozumniejsze i coraz serdeczniejsze”, 6) Chrystus był centrum wszystkiego, do czego skutecznym środkiem są prawdziwe rekolekcje. Ponadto należy doświadczać (próbować) powołanego, „aby nikt nie został kapłanem *propter esum*, ale jedynie *propter Jesum*”³⁸.

Celem drugiego listu³⁹ było udzielenie odpowiedzi na pytanie zadane przez adresata: „jak ukształcić kaznodzieje ludowi naszemu?”. Na początku autor zwraca uwagę, iż „początkiem kaznodziejstwa jest powołanie”, i dlatego usilnie nalega, aby dobrze badać powołanie („Czy dla Nieba, czy dla chleba?”), do czego potrzebne są długie lata próby oraz formowanie powołania: „Przełożeni i ojcowie duchowni winni z największą pilnością uprawiać w uczniach swoich łaskę powołania”. Niezbędne do tego jest nauczanie świętości, szczególnie własnym przykładem. Centrum wszelkiej nauki powinien stanowić Chrystus.

A. Jełowicki, List Do młodego kapłana N. N. *Nauczaj jak się ma zachować i jak na drodze duchownej Seminarzystów prowadzić* z 21 stycznia 1858, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 68–70.

³⁸ A. Jełowicki, List Do młodego kapłana N. N...., dz. cyt., s. 68–70.

³⁹ A. Jełowicki, List Do Xiędza Prałata Alexandra Ważyńskiego z 4 kwietnia 1862, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 143–152.

Stąd postulat ks. Jełowickiego dotyczący konieczności gruntownego studium Pisma Świętego („nauka Pisma Świętego jest najważniejsza dla każdego, a coś dopiero dla kaznodziei”) oraz nauki Kościoła. Dalej zwraca uwagę na synowskie nabożeństwo do Matki Boskiej. Później zaleca wprawianie alumnów w katechizowanie, szczególnie „ubogich i maluczkich”. Natomiast „wprawa do kaznodziejstwa winna się po seminariach odbywać, na uszach nauczycieli i spółuczniów, a nie zaś na uszach ludu”. Ks. Jełowicki mocny akcent w formacji kaznodziei kładzie na chrystocentryzm („Chrystus Pan umiany, rozumiany, naśladowany: oto pierwszy wzór kaznodziejstwa”) oraz znajomość patrystyki, która „najlepszą jest, a nawet jedyną prawdziwą kaznodziejstwa szkołą”. Za szczególne źródło nauki i świętości o. Aleksander uważa rozmyślanie oraz brewiarz. Zaleca, aby „wprawiać alumnów, jak najwcześniej, do godnego, uważnego i pobożnego odmawiania brewiarza, a tym samym do zamiłowania go”. Na koniec stawia za wzór kaznodziejom polskim ks. Piotra Skargę⁴⁰. Co ciekawe, adresat listu, ksiądz prałat Aleksander Ważyński, niecałe trzydzieści lat później opublikuje podręcznik do homiletyki⁴¹.

Kolejny list został skierowany do ks. Albina Dunajewskiego i nosi znamienny tytuł *O Seminariach*⁴². List ten pochodzi z okresu, kiedy ks. Dunajewski został mianowany przez arcybiskupa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego rektorem seminarium duchownego w Warszawie (1862). Ks. Albin, mogąc całkowicie liczyć na zmartwychwstańców jako swych duchowych powierników i doradców, poprosił ks. Jełowickiego o przesłanie regulaminów rzymskich seminariów oraz o dobre rady⁴³. O. Aleksander udzielił mu wskazówek, jak należy wychowywać młodzież i prowadzić seminarium duchowne. Po pierwsze, zwraca uwagę adresata, iż „w urzędzeniu seminarium przede wszystkim i we wszystkim na Chrystusa Pana patrzeć trzeba”, bo to przecież właśnie Pan Jezus założył pierwszą „szkołę księży”. Seminarium ma więc być praktyczne: Chrystus Pan, spełniając urząd kapłana wobec swoich uczniów, najlepiej ich uczył, jak go spełniać mają. Następnie autor przechodzi do omawiania urzędzenia seminarium. Na początku stwierdza, że „seminarium

A. Jełowicki, *List Do Xiędza Prałata Alexandra Ważyńskiego...*, dz. cyt., s. 143–152.

A. Ważyński, *Homiletyka*, Kraków 1891, s. 316.

⁴² A. Jełowicki, *List Do Xiędza Albina Dunajewskiego. O Seminariach* z 16 sierpnia 1863, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 158–176.

⁴³ M. Szablewski, *Kardynał Albin Dunajewski i zmartwychwstańcy*, Poznań 1972, s. 65–66.

ma dwa cele: nauczyć i uświęcić. Ku osiągnięciu tego obojogo celu ma być wszystko urządzone i użyte”. Pisze, że alumni mogą mieszkać w gmachu seminarium, ale także mogą mieszkać we własnych domach rodzinnych, albowiem „rodzina i rodzinne życie nie przeszkadzają bynajmniej do kształcenia się na duchownego”. Oczywistym warunkiem jest posiadanie przez takiego kleryka domu w miejscowości, gdzie jest seminarium.

Dalej ks. Jełowicki szeroko rozważa kwestię dorocznych wakacji, które trwały prawie trzy miesiące, podkreślając ich podwójną rolę: okazji do weryfikacji powołania oraz „aby seminarzysta nie odwykał od stosunków rodzinnych, obywatelskich i ludowych, w pośród których i przez które ma służyć Bogu; aby się douczał, i cierpień, i potrzeb społecznych; aby wonią pobożności i dobrych uczynków ożywiał miasta i wioski”, a także „aby nauczał, zwłaszcza prostaczków i dziatki: na wzór tego, co czynili uczniowie Chrystusowi, których, choć niedouczonych, Chrystus Pan przed sobą wysyłał”. Przełożony seminarium powinien więc przypominać alumnom wyjeżdżającym na wakacje słowa Pana Jezusa z szóstego rozdziału Ewangelii według św. Marka albo dziesiątego rozdziału Ewangelii według św. Łukasza, a najlepiej, aby przed wyjazdem odprawili trzydniowe rekolekcje (a po powrocie z wakacji pięciodniowe).

Ksiądz Jełowicki wypowiada się także w innych sprawach dotyczących organizacji seminarium. Zaleca, aby każdy kleryk miał osobną „celkę”; kaplica była piękna; biblioteka bogata; by był ogród; pożywienie było obfite i zdrowe („przełożony i nauczyciele osobnego stołu i osobnych potraw mieć nie powinni”); seminarzyści obsługiwali po kolei kaplicę, bibliotekę i refektarz; porządek dzienny był ściśle zachowywany; w kształceniu korzystano z dzieł naukowych napisanych przez świętych, a przynajmniej świętobliwych autorów. Jako że „seminarium winno być szkołą świętości”, autor listu stawia wysokie wymagania personelowi formacyjno-nauczającemu. Wprost domaga się ich, a szczególnie rektora, świętości. Przecież to od formatorów zależy, czy w seminarium wszystko zmierza do uświęcenia: „i nauka, i odpoczynek, i zabawa, i samóż jedzenie i spanie” W materii *stricte* duchowej o. Aleksander podaje, iż następujące ćwiczenia nie powinny być obce przyszłym duchownym: modlitwy ustne (poranne i wieczorne), rozmyślenia, czytania duchowne, rachunek sumienia (południowy i wieczorny), msza święta, odmawianie brewiarza, nawiedzenie Najświętszego Sakramentu, część różańca. Ponieważ odbiorcą listu jest rektor seminarium, na koniec

ks. Jełowicki jeszcze raz przypomina wagę przykładu życia przełożonego, a dla zobrazowania podaje przykład ks. Jakuba Dalliera, wieloletniego rektora seminarium w Wersalu⁴⁴.

Adresatem czwartego listu⁴⁵ jest neoprezbiter Feliks Zwiardowski CR (1840–1895). Po wstępnych gratulacjach ks. Jełowicki zaleca młodemu kapłanowi wierność w modlitwie oraz czujność wobec pokus. Przestrzega przed lenistwem i zachęca do dokładnego spełniania ślubów zakonnych. Daje także rady dotyczące najistotniejszych posług księdza: spowiadania, kaznodziejstwa oraz celebrowania mszy świętej. „Do słuchania spowiedzi zabieraj się zawsze w czuwaniu i modlitwie, i zawsze z bojaźnią i drżeniem – pisze o. Aleksander – byś w spowiadaniu nigdy nie zgorszył, ani był zgorszonym. A bądź tam nigdy ciekawym, a zawsze litościwym. Bądź zawsze słodkim, ale nigdy i z nikim popułałym nie bądź, zwłaszcza z niewiastami”. A dalej zaleca krótkość, jasność i zwięzłość. Co do kaznodziejstwa, ks. Jełowicki daje tylko jedną radę: „kapłan powinien być świętym”. Z kolei zachęca, aby każdą mszę świętą tak odprawić „jak gdyby dla ciebie była pierwszą, albo miała być ostatnią. Przy każdej posłudze kapłańskiej należy, według Jełowickiego, przyzywać zawsze pomocy Jezusa, Maryi, wszystkich świętych i aniołów Bożych”⁴⁶.

Spośród innych listów autorstwa ks. Aleksandra Jełowickiego CR można wspomnieć szczególnie listy duchowne zaadresowane „do wszystkich dobrej woli”, a poruszające następujące tematy: o modlitwie⁴⁷, o czuwaniu⁴⁸, o częstej spowiedzi⁴⁹, o częstej Komunii Świętej⁵⁰, o nabożeństwie różańca świętego⁵¹.

A. Jełowicki, *List Do Xiędza Albina Dunajewskiego...*, dz. cyt., s. 158–176.

A. Jełowicki, *List Do Xiędza Felixa Zwiardowskiego. Zmartwychwstańcowi nowo na kapłana wyświęconemu w Galwestonie (Texas), przesyła powinszowanie i przestrogi* z 12 lipca 1867, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 496–502.

⁴⁶ A. Jełowicki, *List Do Xiędza Felixa Zwiardowskiego...*, dz. cyt., s. 496–502.

Por. A. Jełowicki, *List O Modlitwie* z 8 stycznia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 242–255.

⁴⁸ Por. A. Jełowicki, *List O Czuwaniu* z 23 stycznia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 255–262.

⁴⁹ Por. A. Jełowicki, *List O częstej Spowiedzi* z 25 stycznia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 262–268.

⁵⁰ Por. A. Jełowicki, *List O częstej, a nawet codziennej, Komunii Świętej* z 27 stycznia 1874, [w:] tegoż, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 268–278 oraz *List O Komunii Duchownej* z 3 lutego 1974, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, s. 278–281.

⁵¹ Por. A. Jełowicki, *List O Nabożeństwie Różańca Świętego* z 5 marca 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, dz. cyt., s. 281–321.

Zakończenie

Ksiądz Aleksander Jełowicki CR wprowadzał w czyn zamysł założyciela zmartwychwstańców sługi Bożego Bogdana Jańskiego dotyczący konieczności wielorakiego formowania duchowieństwa. Czynił to w jedność z innymi wybitnymi członkami Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego, takimi jak o. Hieronim Kajsiewicz czy sługa Boży o. Piotr Semenenko. Wysiłki podjęte przez rektora misji paryskiej na rzecz odnowy Kolegium Greckiego oraz założenia Kolegium Polskiego w Rzymie nie pozostały bezowocne. Wszak obie te instytucje funkcjonują do dzisiaj i spełniają istotną rolę w dziele formacji kapłańskiej. Z kolei poprzez szeroką działalność pisarską i wydawniczą ks. Aleksander metodycznie zapełniał lukę na rynku pism religijnych w języku polskim, dostarczając kapłanom niepośledniej lektury. Jego „Biblioteczka Duchowna” i dzisiaj mogłaby stanowić wyczerpujący zestaw formacyjny. Składała się przecież z klasyki literatury ascetycznej, katechizmów, zbiorów kazań, medytacji biblijnych oraz pozycji kształcących duchowe przeżywanie roku liturgicznego. Nie zabrakło także propagowania nabożeństwa do Matki Bożej, ze słynnym nabożeństwem majowym na czele (tutaj należy uznać zasługi Walerego Wielogłowskiego). Nie do przecenienia są także listy ks. Jełowickiego poruszające tematykę metod formacyjnych w seminariach, umiejętnego kształcenia kaznodziei oraz zawierające zachęty i przestrogi dla młodego kapłana. Nawet po stu pięćdziesięciu latach pozostają cennym materiałem do refleksji. Na koniec nie można zapomnieć o bezpośredniej pomocy, której udzielał ks. Aleksander Jełowicki kapłanom (szczególnie po upadku powstania styczniowego), zarówno w wymiarze duchowym, jak i materialnym.

Summary

Father Aleksander Jełowicki's contribution to clergy formation

Father Aleksander Jełowicki (1804–1877), Resurrectionist, was a gifted preacher, author, translator and publisher of religious books, as well as the first and long-standing rector of the Polish Catholic Mission in France (Paris). As a faithful follower of Servant of God Bogdan Jański (1807–1840), Jełowicki contributed to clergy formation in many fields: working for the renewal of the Greek College and the foundation of the Polish College in Rome; helping Polish priest-émigrés after the failure of the January Uprising (1863–1864); publishing religious books. In his letters, Fr. Jełowicki left many still up-to-date thoughts and directives concerning vocational discernment, seminary formation as well as the life and service of a priest.

Keywords: Aleksander Jełowicki, clergy, formation, 19th century, Resurrectionists

Wkład ks. Aleksandra Jełowickiego CR w dzieło formacji duchowieństwa

Ksiądz Aleksander Jełowicki (1804–1877), zmartwychwstaniec, był utalentowanym kaznodzieją, autorem, tłumaczem i wydawcą licznych dzieł religijnych, a także pierwszym i wieloletnim rektorem Polskiej Misji Katolickiej we Francji. Jako wierny uczeń służi Bożego Bogdana Jańskiego (1807–1840) na wielu płaszczyznach przyczynił się do formacji duchowieństwa: pracując na rzecz odnowy Kolegium Greckiego oraz założenia Kolegium Polskiego w Rzymie, pomagając polskim kapłanom-emigrantom po upadku powstania styczniowego, a także poprzez wydawane dzieła religijne. W swoich listach podejmujących zagadnienia rozeznania powołania, formacji seminaryjnej oraz życia i posługi duszpasterza pozostawił cenne i wciąż aktualne wskazówki.

Słowa kluczowe: Aleksander Jełowicki, duchowieństwo, formacja, wiek XIX, zmartwychwstańcy

Bibliografia

Dębicki L., *Portrety i sylwetki z dziewiętnastego stulecia*, Kraków 1895.

Górski K., *Zarys dziejów katolicyzmu polskiego*, Toruń 2008.

Iwicki J., *Charyzmat Zmartwychwstańców. Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, t. I (1836–1886), przy współpracy J. Wahla, tłum. J. Zagórski, Katowice 1990.

Janowski P., *Kolegium św. Atanazego, Pontificio Collegio Greco*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. A. Bednarek i in., Lublin 2002, kol. 329–330.

Jański B., *Dziennik (1830–1839)*, odczytał z autografu i oprac. A. Jastrzębski, Rzym 2000.

Jański B., List do A. Jabłońskiego z 7 września 1838, cyt. za: B. Jański, *Dziennik (1830-1839)*, odczytał z autografu i oprac. A. Jastrzębski, Rzym 2000, s. 582.

Jełowicki A., *Kazania o świętych polskich i o Królowej Korony Polskiej tudzież nauki przedślubne, mowy pogrzebowe i kazania przygodne...*, Berlin 1869.

Jełowicki A., *List do Jego Świętobliwości Piusa IX, proszący o szczególne błogosławieństwo Apostolskie dla obecnych i przyszłych dobrodziejów Seminarium Polskiego w Rzymie, i łaskawy na to Jego Świętobliwości Reskrypt*, [w:] A. Jełowicki, *Kazania o świętych Polskich i o Królowej Korony Polskiej*, Berlin 1869, s. 671-672.

Jełowicki A., *List do Jego Świętobliwości Piusa IX, proszący o upoważnienie ofiarowania Mu, na Seminarium Polskie w Rzymie, składki zebranej na zbudowanie kościoła polskiego w Rzymie, i reskrypt Ojca Świętego*, [w:] A. Jełowicki, *Kazania o świętych Polskich i o Królowej Korony Polskiej*, Berlin 1869, s. 669-671.

Jełowicki A., *List Do młodego kapłana N. N. Naucza jak się ma zachować i jak na drodze duchownej Seminarzystów prowadzić* z 21 stycznia 1858, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 68-70.

Jełowicki A., *List Do Xiędza Albina Dunajewskiego. O Seminariach* z 16 sierpnia 1863, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 158-176.

Jełowicki A., *List Do Xiędza Felixa Żwiardowskiego. Zmartwychwstańcowi nowo na kapłana wyświęconemu w Galwestonie (Texas), przesyła powinszowanie i przestrogi* z 12 lipca 1867, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 496-502.

Jełowicki A., *List Do Xiędza Prałata Alexandra Ważyńskiego* z 4 kwietnia 1862, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 143-152.

Jełowicki A., *List O częstej Spowiedzi* z 25 stycznia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 262-268.

Jełowicki A., *List O częstej, a nawet codziennej, Komunii Świętej* z 27 stycznia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 268-278.

Jełowicki A., *List O Czuwaniu* z 23 stycznia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 255-262.

Jełowicki A., *List o Komunii Duchownej* z 3 lutego 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 278-281.

Jełowicki A., *List O Modlitwie* z 8 stycznia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 242-255.

Jełowicki A., *List O Nabożeństwie Różańca Świętego* z 5 marca 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 281-321.

Jełowicki A., *Listy duchowne*, Berlin 1877.

Jełowicki A., *Miesiąc Maryi czyli Rozmyślenia na każdy dzień miesiąca o Jej życiu, chwale i opiece: porządkiem czasu ułożone a do Jej świąt zastosowane*, Paryż 1850.

Jełowicki A., *Moi de Marie ou meditations*, Paris 1853.

Jełowicki A., *Oświadczenie*, Paryż 15 sierpnia 1874, [w:] A. Jełowicki, *Listy duchowne*, Berlin 1877, s. 562.

Jełowicki A., *Wezwanie na nabożeństwa miesiąca Marii... Porządek nabożeństwa majowego*, „Tygodnik Katolicki” 17 (1861), s. 156.

Jełowicki J., List do H. Kajsiewicza z 28 listopada 1845, [w:] P. Smolikowski, *Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, t. IV, Kraków 1896, s. 266–267.

Kajsiewicz H., List do J. Koźmiana z 21 listopada 1849, [w:] H. Kajsiewicz, *Listy*, t. IV, Rzym 2005, s. 119–120.

Kajsiewicz H., *Pamiętnik o początkach Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, [w:] H. Kajsiewicz, *Pisma*, t. III, Berlin–Kraków 1872, s. 402–527.

Kajsiewicz H., *Zgromadzenie Zmartwychwstania Pańskiego*, „Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu” 1867, s. XXXVIII–XXIX.

Kardaś A., *Droga charyzmatyczna Hieronima Kajsiewicza*, Kraków 2006.

Klechta J., *Powstaniec, tułacz, kapłan. Ks. Aleksander Jełowicki (1804–1877) pierwszy rektor Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, Paryż 2004.

Koźmian J., *Emigracja polska wobec Boga i narodu przez W. Wielogłowskiego*, „Przegląd Poznański” (1848) 7, s. 264.

Kuzicki J., *Orężem i pracą. Życie i działalność Walerego Wielogłowskiego (1805–1865)*, Rzeszów 2005.

Kuzicki J., *Związki Bogdana Jańskiego z Walerym Wielogłowskim*, [w:] *Rola świeckich w Kościele w świetle spuścizny duchowej Wacława Lipińskiego, Bogdana Jańskiego i współczesnych wyznań. Materiały z polsko-ukraińskiej konferencji naukowej z 15 maja 2007*, red. E. Wilkowski, Chełm 2007, s. 55–68.

Kwiatkowski W., *Co nam daje religia i Kościół. Dziełko wydane z okazji stuletniej rocznicy śmierci Bogdana Jańskiego, wraz z krótkim jego życiorysem i myślami wyjętymi z pism jego*, Albano 1940.

Lechert A., *List do W. Kalinki z 6 sierpnia 1886*, Archiwum Zgromadzenia Zmartwychwstańców w Rzymie, sygn. 37215 (rkps).

Lis K., *Pius IX a Polska w dobie powstania styczniowego*, Lublin 1996.

List Kardynała Milesi, Protektora Seminarium Polskiego w Rzymie, do Xiędza Alexandra Jełowickiego, dający mu zakwitowanie z pieniędzy przez niego na zbudowanie w Paryżu kościoła polskiego uzbieranych, a przez Ojca Świętego na założenie Seminarium Polskiego w Rzymie przyjętych, [w:] A. Jełowicki, *Kazania o świętych Polskich i o Królowej Korony Polskiej*, Berlin 1869, s. 676–677.

Micewski B., *Bogdan Jański, założyciel zmartwychwstańców 1807–1840*, Warszawa 1983.

Micewski B., *Jełowicki Aleksander CR*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, pod red. S. Wielgusa i in., Lublin 1997, kol. 1165.

Micewski B., *Jełowicki Aleksander*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 200–203.

Micewski B., *Pedagogiczna działalność Bogdana Jańskiego*, „Zarządzanie i Edukacja” 2 (2001), s. 103–124.

Micewski B., *Współcześni o Jańskim*, Kraków 2000.

Niebelski E., *Stowarzyszenie Kapłanów Polskich we Francji po 1863 roku*, [w:] *Emigracja polityczna 1863 roku*, red. E. Niebelski, Lublin 2010, s. 57–84.

Ostrzeżenie Duchowieństwa oraz obywateli polskich w Galicyi przez Stowarzyszenie kapłanów polskich w Emigracyi, Paryż, dnia 1 grudnia 1868, Archiwum Zgromadzenia Zmartwychwstańców w Rzymie, sygn. 66084.

Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale, *Oriente cattolico. Cenni storici e statistiche*, Vaticano 1962.

Smolikowski P., *Historia Kolegium Polskiego w Rzymie*, Kraków 1896.

Starnawski J., *Nurt katolicki w literaturze*, [w:] *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, cz. II, red. M. Rechowicz, Lublin 1969, s. 133–358.

Szablewski M., *Kardynał Albin Dunajewski i zmartwychwstańcy*, Poznań 1972.

Traczyński M., *Zmartwychwstańcy w służbie Stolicy Apostolskiej*, [w:] *Zmartwychwstańcy w dziejach Kościoła i narodu*, red. Z. Zieliński, Katowice 1990, s. 121–148.

Ważyński A., *Homiletyka*, Kraków 1891.